

1940. gada 16. jūnijā desmitos vakarā Valsts prezidents Kārlis Ulmanis pieņēma paša – kā Ministru prezidenta – parakstīto Latvijas valdības demisiju. Bet naktī uz 17. jūniju no Rīgas izbrauca Latvijas armijas štāba operatīvās daļas priekšnieks pulkvedis Oto Ūdentiņš ar pieciem štāba virsniekiem. Pildot nu jau vairs neesošās valdības rīkojumu, viņi devās uz Bigosovu Baltkrievijā, lai tiktos ar Sarkanās armijas Baltkrievijas kara apgabala pavēlnieku ģenerālpulkvedi Dmitriju Pavlovu.

Delegācija jau bija ceļā, kad Maskavā pusdivos naktī PSRS ārlietu ministrs Vjačeslavs Molotovs Latvijas sūtnim Fricim Kociņam iesniedza ultimātu, kurā bija teikts, ka deviņos no rīta Ūdentiņam jābūt nevis Bigosovā, bet Jonišķu stacijā Lietuvā. Tikai ap trijiem pēc pusnakts sūtnim izdevās sazvanīt Rīgu, un armijas štāba priekšnieks, lai pārtvertu parlamentāriešus, nekavējoties sazinājās ar Krustpili. Virsnieki pa taisnāko ceļu no Krustpils devās uz Jonišķiem un tieši deviņos ieradās stacijā, kur tobrīd nebija neviena krievu virsnieka. Tikai pēc pusstundas bruņumašīnu kolonnas priekšgalā Jonišķos iebrauca ģenerālpulkvedis Pavlovs.

Patiesībā šī absurda izrāde notika vien tālab, lai pazemotu Latvijas armijas virsniekus. Jau rīta agrumā, četros trīsdesmit, 27. tanku brigādes komandieris ģenerālleitnants Vasilijs Fjodorovs bija devis pavēli uz dienvidrietumiem no Radvilišķiem dislocētajām vienībām šķērsot Latvijas–Lietuvas robežu un cauri Vecumniekiem, pēc tam Baldonei doties uz Rīgu.

Tieši pēc divdesmit minūtēm vecākā seržanta Jakova Ivanoviča Berezina komandētā apkalpe – pirmā no gandrīz tūkstoš apkalpēm, kuras tobrīd atradās savās kaujas mašīnās, – iebrauca Latvijā. Austrumos lēca saule. Vēl ceļi neputēja, pasaule nesmirdēja pēc soļarkas un melnie dūmi, veldamies no pārkarsušajiem dzinējiem, neaizsedza skatienam debesis. Tāpēc, iespējams, apjauzdams šibrīža vēsturisko nozīmību, vecākais seržants, stāvot atvērtajā tanka lūkā, dziļi krūtīs ievilka vēso rīta gaisu un no visa spēka nokliedzās: “Nāvi kapitālistiem un muižniekiem! Slava biedram Staļinam!”

Pēc minūtēm desmit Bauskas virzienā robežu šķērsoja arī pirmie 6. tanku brigādes tanki. Tiem sekoja 90. un 125. strēlnieku divīzijas kājnieki. Bet cauri Skaistkalnei tūlīt aiz tankiem Rīgas virzienā devās 202. motostrelnieku divīzija. Gan kravas mašīnu kastēs sēdošo, gan kājām soļojošo rotu komandieri uzmanīgi vēroja apkārtni, būdami gatavi jebkurā brīdī karavīrus izvērst kaujai, jo iepriekšējā vakara instruktāžā visi vēlreiz tika brīdināti par iespējamām provokācijām un vietējo buržuju uzbrukumiem. Tomēr nekas tāds nenotika. Gluži pretēji – aiz Bauskas un Baldones, lai novērstu sastrēgumus un neļautu krievu karaspēka daļām citai citu pazaudēt, svarīgākajos krustojumos satiksmi regulēja Latvijas armijas virsnieki. Saskaņā ar augstākstāvošās priekšniecības rīkojumu daži bija ģērbusies parādes formās.

Ap vieniem pulkvedis Ūdentiņš Jonišķos parakstīja Latvijas armijas kapitulācijas aktu, kurā tā apņēmas nepretoties valstī ienākušajam karaspēkam un palikt savās mītnēs līdz turpmākiem rīkojumiem. Tiesa, šis dokuments bija vien formalitāte, jo tanki tajā laikā jau atradās Rīgā. Pildot pulka komandiera pavēli, vecākā seržanta Berezina apkalpe līdz ar citām pusdivos ieņēma pozīcijas Bolderājā, bloķējot tur

izvietoto Latvijas autotanku brigādi un sapieru pulku. Kopš šī brīža visas Bolderājā esošās Latvijas armijas vienības atradās zem krievu tanku stobriem.

Visticamāk, tieši šajā dienā atdzima viena no grūtāk tulkojamām Māras zemes leģendām – leģenda par ceļojošā cirka gūstekņiem. Tiesa, nosaukums radās vēlāk, tāpēc sākumā tā vairāk bija pazīstama kā stāsts par mūžīgo vieniiesi. Tomēr to nevajadzētu jaukt ar leģendu par pazaudēto sirdsapziņu vai godīgo meli. Tām visām ir daudz kopēja, jo leģendas vēsta gan par vadoņiem, kuri, nespējami nosargāt tautu, to upurējuši līdz ar sevi, gan par tautu, kura šodienas drošības un labklājības dēļ upurējusi nākotni. Tomēr atšķirībā no citiem tieši stāsts par ceļojošā cirka gūstekņiem lielākā mērā ir stāsts par mums pašiem. Tātad par ikvienu no mums. Stāsts, kurā aiz cirka fanfarām un gūstekņa vientulības katram vajadzētu mēģināt saskatīt pašam sevi.

Diena, kad pasaule pārvērtās

Olava komercskolas abiturijas klases audzēknis Jānis Briedis krievu tanku ienākšanu Rīgā nogulēja. Nogulēja vārda vistiešākajā nozīmē. 1940. gada 17. jūnija rītā, kad, motoriem dobji rūcot un kāpurķēdēm žļerkstot, tanki ie brauca stacijas laukumā, Bruņinieku ielas īres namā, kur Jāņa tēvs, Skultes vecsaimnieks Ernests Briedis, studiju laikā irēja dēlam mēbelētu istabu ar visām labierīcībām, valdīja klusums. Biezās mūra sienas sargāja nama iemītniekus ne tikai no aukstuma ziemā vai karstuma vasarā, bet arī no pilsētas trokšņiem.

Pie stacijas, kas atradās piecpadsmit minūšu gājiena attālumā no Bruņinieku ielas īres nama, auroja pūlis. Četru tanku dzinējiem nepārtraukti darbojoties, gaisā cēlās kodīgi, melni dūmi. Stobri bija pavērsti gan pret staciju, gan pret pilsētas policijas prefektūras ēku.

Latgales priekšpilsētas krieviņi un žīdi, kuri laukumā bija ieradušies gandrīz vienlaikus ar tankiem, drūzmēdamies ap tiem, krieviski sauca:

– Zdrastvuiķe, tovariščī! Spasibo vam, družja! Spasibo Staļinu!

Tuvāk stāvošie mēģināja uzrāpties uz kaujas mašīnām. Sarkanarmieši, to redzot, likās apjukuši. Viņi bija brīdināti par iespējamām provokācijām un iepazīstināti ar pavēli, ka

nedrīkst stāties tiešos kontaktos ar vietējiem iedzīvotājiem. Kā rīkoties, ja cilvēki, smaidot un klieodzot *spasibo*, rāpjas uz tankiem, neviens nebija teicis. Tāpēc sarkanarmieši, lai izvairītos no sajūsminātajiem sagaidītājiem, kulturāli un pieklājīgi ar kājām stūma tos nost. Kad tas nelīdzēja, tankisti, dzinējiem rēcot, lēni pabrauca dažus metrus uz priekšu un tūlīt atkal padeva atpakaļ. Tas sagaidītajos iedvesa daudz lielāku bijību nekā sarkanarmiešu noputējušie zābaki.

Pilsonisko aprindu pārstāvji, ziņkārīgi vērodami notiekošo, turējās pa gabalu. Tomēr ziņkārīgo ar katru brīdi kļuva arvien vairāk, līdz pamazām tie, kas bija atnākuši tikai paskatīties, saplūda ar tiem, kas bezmaz organizēti bija ieradušies sagaidīt tankus. Pūlis kļuva nevaldāms. To redzēja policisti, kas stāvēja gan uz tiltiņa pār kanālu, gan laukuma viņā pusē pie stacijas ēkas. Tomēr ar šiem pārdesmit vīriem bija par maz, lai novērstu nekārtības.

Viņi par gaidāmajiem notikumiem bija uzzinājuši tikai no rīta, kad tanki jau atradās Rīgas pievārtē. Un skaidru rīkojumu, ko šajā situācijā darīt, neviens netika devis. Šķita – to nezināja arī priekšnieki, kurus rīta agrumā steigā sasauktā sapulcē par gaidāmo krievu karaspēka ienākšanu Latvijā informēja iekšlietu ministrs Veidnieks. Viņš pavēstīja, ka visiem policistiem jāpaliek savos posteņos, lai spētu novērst nekārtības, ja tādas izceltos. Tomēr nekādā gadījumā nedrīkstot izmantot šaujamo ierociņus, jāatturas no steku lietošanas un, ja tas netraucē satiksmei, nevajagot liegt iedzīvotājiem izrādīt simpātijas Sarkanajai armijai.

Tagad pūli stacijas laukumā vairs nevarēja savaldīt ne ar kādiem līdzekļiem, un arī transportam arvien grūtāk kļuva šķērsot laukumu. Viens no tankiem tišām vai netišām bija apstājies tieši uz tramvaja sliedēm. Tāpēc tramvaji jau labu laiku nekursēja. Tie stājās cits aiz cita, izlaizdami

braucējus, kuri pievienojās pārējiem ziņkārīgajiem. Skali taurēdamas, mašīnas mēģināja apbraukt cilvēkus, bet laukumā tām ceļu bija aizšķērsojuši vairāki autobusi, tāpēc satiksme ne tikai pie stacijas, bet arī tuvējās ielās pamazām apstājās. Policistiem neatlika nekas cits kā bezpalīdzīgi noraudzīties notiekošajā. Noskatīties, kā, pūli ierauti, cilvēki vairs netiek no tā laukā, kā sarkanarmieši sper jauneklēm, kuri par katru cenu tomēr gribēja tikt uz tankiem, un kā pamazām pat tie, kas bija nākuši vienīgi paskatīties, sāk kliegt līdz ar pārējiem, kratot gaisā dūres. Ap trijiem pēcpusdienā no pūļa policistu virzienā sāka lidot pirmie akmeņi.

Rīgas prefektūras Apsardzības rotas virskārtībnieks Fricis Gulbītis, kurš stāvēja uz kanāla tiltiņa, pēdējā brīdī pielieca galvu un viens no akmeņiem atsitās pret bruģi viņam aiz muguras. Otrs nokrita pie kājām kārtībniekam Bernhardam Zapranskim. Viņi abi no policistiem atradās vistuvāk pūlim. Kārtībnieki sviedējus neredzēja un, pat ja būtu redzējuši, divatā tos nespētu aizturēt, tāpēc viņi neuzkrītoši atkāpās uz prefektūras pusi.

Fricim bija 46 gadi. Vēl vakar, pēc dežūras novilkdams formastērpu, viņš klusībā nopriecājās, ka laimīgi tuvojas pensija, kas pēc divdesmit policijā godīgi nodienētiem gadiem solījās būt itin pieklājīga. Turklāt viņam paliktu tiesības dzīvot dienesta dzīvoklī, maksājot līdzšinējo īres maksu. Arī abas meitas jau lielas un drīz būs izskolotas. Vecākā, Alma, tāda jaunkundze, ka tik turies. Kā nekā šoruden sāks iet meiteņu ģimnāzijas abiturijas klasē. Pēc gadiem trim arī jaunākā beigs skolu. Un tas nozīmēja, ka pavisam drīz viņi ar sievu varēs baudīt mierīgas vecumdienas. Pietiek ar to, ka jaunību abiem izpostīja karš un juku laiki. Mierīgas, klusas, skaistas vecumdienas – to viņi bija godam nopelnījuši. Gluži kā daudzi citi, kuriem iegādājās

piedzimt gadsimtu mijā, arī viņi neko vairāk no šīs dzīves necerēja sagaidīt.

Tā Fricis domāja vakar, pēc dežūras novilkdams formas-tērpu un koridorā iekāpdams sievas no trušādiņām šūtajos mājas apavos. Tagad viņš apjucis skatījās uz krievu tankiem, saprazdams, ka nekādu mierīgu un skaistu vecumdienu nebūs. Tieši tāpat kā nebija jaunības.

1918. gada augustā, kad pēc Kazaņas kaujām stepē pie Spaskas ciema krievu kavalērija līdz pēdējam vīram iznīcināja viņa rotu, Frici no nāves izglāba dizentērija. Kamēr cīņubiedri mira kaut kur netālu no Kamas ietekas Volgā, viņš, vēderu saķēris, gulēja par lazareti pārvērstajā vagonā un vēlāk nekādi sev nespēja to piedot. Jaunības ideālisma pārņemts, Fricis uzskatīja, ka arī viņam vajadzēja būt tur. Jo īsts strēlnieks nekad nepamet savējos nelaimē. Viņš vai nu tos glābj, vai mirst reizē ar pārējiem.

Gadu vēlāk Fricis Gulbītis jau domāja citādi. Kopā ar sarkanajiem strēlniekiem atgriezies Latvijā, viņš saprata – otrreiz dizentērija viņu neglābs. Lielākā daļa veco streļķu bija krituši. Izdzīvoja vienīgi tie, kurus sargāja Dievs vai kuri paši prata sevi pasargāt.

Vienreiz jau Dievs viņam bija izrādījis žēlastību. Cerēt uz to vēlreiz būtu naivi. Bet mirt dzimtenē, karojot pret latviešiem, bija pats muļķīgākais, ko varēja iedomāties. Tāpēc martā viņš dezertēja no 3. Padomju Latvijas strēlnieku pulka un aizbēga no Sarkanās armijas. Tagad Sarkanā armija pati bija atnākusi pie viņa. Tankisti, kas apjukuši un neuzticīgi vēroja sagaidītājus, bija apmēram tikpat veci, cik viņš toreiz, kad palaida garām izdevību nomirt par revolūciju netālu no Spaskas ciema. Tātad, kamēr Fricis karoja pret Bermontu Zemgalē, vēlāk pret lieliniekiem Latgalē un, karam beidzoties, brīvprātīgi pieteicās policijā, kur par apzinīgu pienākumu pildīšanu tika paaugstināts par virs-

kārtībnieku, Sarkanā armija pacietīgi gaidīja. Bet, kad līdz pensijai atlikuši vairs tikai daži gadi, tā atnākusi, lai atriebtos un izpostītu viņa dzīvi.

– Ardievu klusās, mierīgās un skaistās vecumdienas, – pie sevis nomurmināja Fricis Gulbītis.

Viņš nezināja, kas tagad notiks, bet zināja, ka ar šodienu viss būs pilnīgi citādi. Un nelga bija ikviens, kas to nesaprata. Nelgas bija visi, kas to pieļāva. Un nelgas bija ne tikai jaunekļi, kuri mēģināja uzrāpties uz krievu tankiem, bet arī pārējie, kas, ziņkārības dzīti, šodien drūzmējās ap staciju.

Atkal lidoja akmens un būkšķēdams atsitās pret kanāla tiltiņa margām. Policisti lēnām turpināja atkāpties uz prefektūras pusi. Pūlis kļuva arvien lielāks. Friča gandrīz divdesmit gadu ilgā policijas kārtībnieka pieredze vēstīja, ka notiekošajā kaut kas nav gluži tā, kā tam vajadzētu būt. Kas īsti – pagaidām nevarēja saprast.

Šai laikā Bruņinieku ielas īres nama mēbelētajā istabā joprojām valdīja klusums. Vienīgi pie loga, aiz kura varēja redzēt pretējā nama brandmūri, uzmācīgi sīca tilla aizkarā ieķērusies muša. Līdz ar gulētāju nevienmērīgo elpu šī bija vienīgā skaņa, ko varēja dzirdēt. Četri Olava komercskolas abiturijas klases audzēkņi nekādi nespēja pamosties pēc aizvadītās nakts uzdzīves.

Septiņpadsmitgadīgais Jānis Briedis ar istabas saimnieka tiesībām vienīgais gulēja gultā, apsedzies ar segu un bikses, kārtīgi salocītas, nolīcis blakus gultai uz taburetes. Otrpus galdam uz kušetes, palicis pagalvī žaketi, miegā caur degunu šņāca Kārlis Lielais jeb Volfs. Viņa tēvs pirms dažiem gadiem gan bija apmainījis vācisko Volfu pret latvisko Vilku, bet klasesbiedri visviens turpināja Kārli saukt

par Volfu. Vilkam līdzās, bet ar galvu uz pretējo pusi, pa daļai uz kušetes malas, pa daļai uz diviem tai klātpieliktiem krēsliem bija sakņupis mazais un mūždien šiverīgais Arvīds Mietiņš. Vairāk gultu un krēslu istabā nebija, tāpēc Krustpils dzelzslietu tirgotāja dēls Antons Ankipāns, nez kāpēc iesaukts par Leksi, gulēja uz grīdas pie baltās podiņu krāsns. Viņam pārējie bija atvēlējuši divas segas: vienu, ko paklāt apakšā, otru, lai apsegtos, – un piedevām vēl lielu dūnu spilvenu. Pa labi no krāsns atradās durvis uz labierīcībām. Ja kāds šajā brīdī tās pavērtu, tad ieraudzītu ne tikai baltu fajansa podu ar zaļi krāsotu čuguna ūdens kasti pie griestiem, bet arī emaljētu čuguna vannu, līdz pusei piekrautu ar netīriem traukiem.

Tie tur krājās jau vairākas nedēļas, jo Jānis uzskatīja, ka eksāmenu laikā izdevīgāk nopirkt jaunu bļodu vai šķīvi nekā mazgāt netīro. Un, ja mazgāt, tad tieši tik, cik tobrīd nepieciešams. Sevišķi, kad ciemos pietiecās kāds draugs, bet draugi, ņemot vērā, ka šeit tos netraucēja pieaugušie, ciemos nāca bieži.

“Nekas! Nokārtos pārbaudījumus, tad arī nomazgās,” savu rīcību skolasbiedriem tādās reizēs skaidroja dzīvokļa saimnieks.

Patiesībā tieši trauku dēļ viņi vakar pēcpusdienā sapulcējās. Pārbaudījumi beidzot bija nokārtoti, visi četri pārcelti abitūrijas klasē, un Jānis izdomāja, ka pienācis laiks nomazgāt vannā krātos traukus. Šajās dienās viņi devās katrs uz savu pusi, jo tāds īsts rīdzinieks bija tikai Volfs, tāpēc pie viena nolēma uzrīkot nelielu atvadu ballīti. Iemeslu netrūka. Varēja pat teikt – iemeslu bija vairāk, nekā vajadzēja. Maijā nesvinēta bija palikusi Mietiņa dzimšanas diena. Pēc nedēļas bija Jāņi, tātad jāceļ godā Briedis. Savukārt Leksis izrādījās dzimis 4. augustā, un arī to vajadzēja atzīmēt. Nerunājot nemaz par pašu galveno – nākamvasar

viņi skolu pabeigs un tad šķirsies uz visiem laikiem. Ej nu zini, kad atkal satiksies.

Bija paredzēts, ka ballītē piedalīsies arī trīs jaunkundzes no meiteņu ģimnāzijas, bet pēdējā brīdī šai iecerei svītru pārvilka skuķu vecāki. Puiši par to daudz neskuma, jo ar meitenēm vienmēr bija visādas klapatas. Vienīgā nelaime, ka viņas solījās gādāt par ēdamo, kamēr brekšiem vajadzēja sarūpēt dzeramos. Un dzeramā netrūka. Bija gan bairītis, gan Allažu ķimelis, īsta Latgales dzimtenīte, ko Ankipānam caur radu radiem atsūtīja Krāslavas brālēns, un pat divas pudeles franču vīna no Volfa tēva krājumiem.

Bet skuķu nebija, un nebija arī ēdamā. Tomēr jaunekļi nepadevās. Izrevidējuši Brieža pieliekamo, viņi atrada pusi žāvētas mencas, nesen Jāņa tēva atvesto krējumu, biezienu un olas, kuras tūlīt virtuvē izvārīja. Koka kubuliņā no ziemas vēl bija palikušas sālītas reņģes, bet maišeli – kartupeļi. Tiesa, kā jau vasaras sākumā, diezgan apvītuši.

Mietiņš pavēstīja:

– Bada laikā velns mušas ēd, – un, lai taupītu gan laiku, gan malku, ierosināja tos vārīt ar visu mizu uz mazās elektriskās plītiņas tajā pašā ūdenī, kur pirmīt vārīja olas.

Turklāt Volfs jeb Kārlis Lielais bija paķēris no mājām gabalu īsta Rokforas siera, bet Leksis nopircis jaunkundzēm bombongas un cepumus. Tāpēc beigu galā uzkodas sanāca pa pirmo zorti bez jebkādam meitenēm. Un balle varēja sākties. Gulēt viņi aizgāja, kad visas pudeles bija izdzertas, no sālītajām reņģēm pāri palikušas tikai asakas, no bombongām – papīriņi, bet netīrie trauki kārtējo reizi atkal glīti sakrauti vannā.

Jo, kā teica Ankipāns:

– Tas zārks tač nevar palikt tukšā!

Kad viņi aizmiga, aiz loga jau ausa gaisma un varēja būt kādi četri no rīta. Skaidrs, ka tobrīd pulkstenī neviens

neskatījās. Gluži tāpat neviens no viņiem nenojauta, ka aizmieg vienā, bet pamodīsies jau pilnīgi citā pasaulē. Pārmaiņas, kas bija sākušās Latvijā laikā, kamēr viņi gulēja, vairs nebija nedz apturamas, nedz novēršamas. Pavisam drīz tās skars ikvienu, bet notiekošo ietekmēt nespēs neviens.

Pirmais pamodās Arvīds Mietiņš.

– Puikas, cik pulkstenis? – Krēsliem čīkstot, viņš pietrūkās sēdus, uzraudams no miega pārējās.

Brīdi apjucis skatīdamies apkārt, Arvīds beidzot meklēto ieraudzīja pie sienas sev virs galvas.

– Ko? Jau pustrīs! – Mietiņš iebrēcās. – Jāni, tas ceijers rāda pareizi?

– Nebļauj tač! Cilvēki guļ. – Leksis pabāza galvu zem baltā dūnu spilvena.

– Kāpēc lai šis rādītu nepareizi? – nesaprata Briedis.

– Puikas, man trijos vilciens uz Cēsīm. Tēvs solīja atbraukt pretī uz staciju. Ja es nokavēšu, viņš mani nositīs.

– Kā viņš tevi nositīs, ja tu būsi nokavējis un nemaz neatbrauksi? – samiegojies nomurmināja Kārlis Lielais.

– Ar mietiņu, Volfiņ, – no spilvena apakšas viņam atbildēja Ankipāns. – Vai tad tu nezini, ka Mietiņš Mietiņu sit ar mietiņu.

– Vai ar kārtīgu mietu, kad mazais beidzot rīt pārrādīsies mājās, – Leksim piebalsoja Briedis no savas gultas.

Neklausīdamies pārējo āzēšanā, Arvīds, ģērbies vienās apakšbiksēs, iemetās vannasistabā. Steigā noskalojis muti, ieziedis matos breolīnu un bagātīgi aplaistījis sevi ar Jāņa odekolonu, viņš drudžaini rāva kājās bikses, ar vienu roku cenzdamies iestūķēt tajās kreklu, ar otru palikt zem apkaklītes kaklasaiti.

– Ei, puikas, nu palīdz tač kāds!